

Acad. ALEXANDRU SURDU*

DESPRE CONȘTIINȚĂ

Abstract. *We have initiated a series of interviews with representative Romanian philosophers on controversial topics with the hope that their views, expressed with professional and moral authority, can be of real interest in this complex period of political, cultural, and institutional transformation. We are honored in this issue by the academician Alexandru Surdu, a proeminent specialist in logics and speculative thinking, the author of a notable philosophical work. Mr. academician's stimulant answers on the complex topic of consciousness lead us to believe that it would be necessary to continue the dialogue.*

Keywords: *continuity, authenticity and national specific of Romanian philosophy, ethnic consciousness, national consciousness, civic consciousness, patriotism, state citizenship.*

Lorena Păvălan Stuparu: *Domnule academician, am inițiat o serie de interviuri cu personalități reprezentative ale filosofiei românești asupra unei teme controversate, în speranța că punctele de vedere exprimate cu autoritatea morală și profesională a celor intervievați pot fi de un real interes în această perioadă de transformări culturale și instituționale.*

Gabriela Tănăsescu: *Impresionanta dumneavoastră operă în domeniul logicii și al gândirii speculative cuprinde și lucrări consacrate dezvoltării logicii în România și vocațiilor filosofice românești. Ați fost preocupat deopotrivă de traduceri din Kant, Wittgenstein, Popper și din scrierile în germană ale unor filosofi români care au inițiat curente de gândire influente în România: Titu Maiorescu și Nae Ionescu. De asemenea, ați dedicat numeroase studii și articole „performanțelor logicii românești în secolul al XX-lea”: Ștefan Odobleja, Petre Botezatu, Ioan Petrovici, Athanase Joja, Ștefan Lupașcu, Anton Dumitriu, Dan Bădăraș ș.a. În altele ați identificat începuturile gândirii sistematice românești la Dimitrie Cantemir, dar ați fost interesat și de „contribuțiile teologico-filosofice ale scriitorilor daco-romani”, de „antecedentele populare, culturale și filosofice ale rostirii filosofice românești”, ați „apărat logica lui Maiorescu” și ați urmărit „apărarea filosofiei românești” și a „dimensiunii românești a existenței”*

* Președinte al Secției de Filosofie, Teologie, Psihologie și Pedagogie a Academiei Române; Director al Institutului de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române.

la Mircea Vulcănescu. Ați urmărit „perspectiva modernistă“ a gânditorilor occidentali și, deopotrivă, a celor români asupra logicii tradiționale, modalitățile de valorificare a tradiției neoaristotelice în filosofia românească și, mai ales, ați fost preocupat și ați scris cu încântare intelectuală despre „rostirea românească“ în viziunea lui Constantin Noica. De aceea, v-aș întreba dacă laboriosul dumneavoastră demers a avut ca resort intenția de a releva valoarea gândirii sistematice românești și de a risipi un complex în această privință sau de a contura specificul filosofiei românești și al sistemelor categorial-filosofice.

Alexandru Surdu: Excluderea din învățământ, marginalizarea și chiar arestarea filosofilor români, ca și interzicerea lucrărilor acestora, s-a dorit să fie sfârșitul filosofiei românești. Din această cauză, cu toate că o filosofie, oricare ar fi aceasta, nu pierde la comandă, după 1990, participanții la ceea ce s-a numit „holocaustul culturii române“ au fost de-a dreptul indignați de faptul că cineva numai îndrăznește să vorbească despre filosofia românească. Ca în butada în care criminalul se întâlnește cu fosta sa victimă, pe care o credea moartă de mult.

Mi-am exprimat punctul de vedere, corespunzător și cu una dintre variantele filosofilor autointitulați postmoderniști, de revenire cu noi perspective, unele începute dar neurmate în filosofia tradițională, care era, prin excelență, națională, în cazul nostru românească. Pe urma izvoarelor de filosofie, cum le zicea Constantin Noica, ale filosofiei românești, se poate dovedi că multe dintre acestea au fost urmate doar parțial sau chiar deloc. Ceea ce înseamnă că ele pot fi considerate direcții de perspectivă ale filosofiei românești, abstracție făcând de noile perspective, compatibile cu principiile intelective, raționaliste și speculative ale filosofiei noastre, care, chiar înainte de Primul Război Mondial, era practică de savanți bine pregătiți în toate domeniile științifice. O sursă puțin valorificată o constituie cultura populară, care, pe plan artistic, și-a dovedit cu prisosință valoarea, la Enescu și la Brâncuși, de exemplu, în plină pseudocriză postmodernistă.

Tot pe linia continuității tradiționale românești a filosofiei se numără și caracteristica de maturitate a acesteia, care rezidă în elaborarea de sisteme filosofice. Acestea sunt de două feluri: disciplinare și categoriale. Primele sunt aplicabile în învățământ (logică, etică, estetică etc.), cum și erau înainte de 1948, începând cu primele clase de liceu. Celelalte au mai mult aplicații științifice, culturale și politice.

Specificul filosofiei românești rezidă în particularitățile sale, mai recent lingvistice, ca și ale filosofiilor occidentale. Făcându-se uz de valențele filosofice ale limbii românești, s-a ajuns la edificarea unor sisteme filosofice autentic românești, cu multe componente intraductibile în alte limbi, ceea ce s-a petrecut și în literatură, și, mai ales, în poezie. Poate și datorită faptului că la noi sistemele filosofice au fost elaborate mai recent, ele nici n-au fost discreditate, cum s-a petrecut în Occident.

Lorena Păvălan Stuparu: *Avem actualmente modele de filosofare tipic românească? După părerea dumneavoastră, conștiința națională reprezintă o temă importantă de meditație pentru filosofi români? Cum judecați (în sensul criticist, desigur) aversiunea unor contemporani față de tot ce înseamnă tradiție și valoare perenă?*

Alexandru Surdu: Ca „modele de filosofie tipic românească“ sunt cele patru trilogii ale lui Lucian Blaga, *Rostirea filosofică românească* și *Devenirea întru*

ființă ale lui Constantin Noica. Ele excelează prin originalitate lingvistică și terminologică, fără să ignore coordonatele clasice ale filosofiei. Mai mult, fiind, principial, inspirate tocmai de către acestea. *Rostirea filosofică românească* pare chiar neaș românească, punând în joc, de cele mai multe ori, termeni fără acoperire în alte limbi. Cu toate acestea, în măsura în care alcătuiește un sistem filosofic, osatura acestuia este clasic filosofică, cu discipline sugerate: ontologie, logică, sociologie, sau categorial filosofică de inspirație kantiană și hegeliană.

În privința disciplinelor filosofice exemplele abundă. În lucrările *Contribuțiile logicii românești în secolul 20* (1999) și *Istoria logicii românești* (2006) am selectat zeci de performanțe internaționale ale logicienilor români de diferite orientări tradiționale românești: clasice, logico-simbolice și dialectico-speculative, grupate uneori chiar pe școli filosofice: de la Iași, pe direcția logicii naturale a lui Petre Botezatu, care este continuată până în zilele noastre cu tot mai multe rezultate remarcabile; de la București, pe direcția interpretărilor moderne ale logicii lui Aristotel, apreciată și în Occident, a se vedea *Rumänische Beiträge zur modernen Deutung der Aristotelischen Logik*, Georg Olms Verlag, Hildesheim, Zürich, New York, 2004; pe direcția gândirii speculative și dialectico-hegeliene; pe direcția teoriei categoriilor, a se vedea cele trei volume de *Studii de teoria categoriilor* și cele 14 volume din colecția *Probleme de logică*.

Aceeași situație apare și în alte domenii ale filosofiei românești. A se vedea cele două volume de *Istoria esteticii românești*, cele 17 volume de *Istoria filosofiei universale* și cele 7 volume de *Studii de filosofie românească*, făcând abstracție aici de sutele de cărți și studii individuale publicate în aproape 10 reviste de specialitate. Cea mai recentă este revista *Cercetări filosofico-psiologice* care are deja doi ani de existență și la care publică și filosofi din Germania, Statele Unite și Israel.

Cam acesta ar fi specificul național al filosofiei românești, care, pe plan european, se înscrie după Germania, Franța și Anglia, în ciuda handicapului celor cinci decenii de interdicții comuniste.

Problema conștiinței naționale face parte dintre temele de cercetare ale psihosociologilor și pedagogilor. Aceasta în măsura în care este vorba despre conștiința națională individuală, de condițiile favorizante sau nu ale apariției sau dispariției sale, de factorii psihici perturbatori, de inhibiție sau exaltare, și, firește, de educația corespunzătoare în familie sau în școală. Conștiința națională a maselor, trezirea acesteia sau dimpotrivă „adormirea” ei, obligatorie sau circumstanțială, sunt teme de studiu ale istoriei.

Aversiunea față de „*tot* ce înseamnă tradiție și valoare perenă” pare să țină și ea de anumite deficiențe psihice, dacă nu are cumva motivații doctrinare de sorginte anarhistă. De regulă însă aversiunea nu este față de *tot*, adică față de orice tradiție, ci față de una anumită, să zicem românească sau ungurească, determinată de atitudinea xenofobă, șovină etc. a unei persoane sau a unor grupuri mai mult sau mai puțin numeroase, față de *anumite* tradiții. Aversiunea față de orice „valoare perenă”, a oricui și de oriunde, nu-mi este cunoscută.

Gabriela Tănăsescu: *Care considerați că sunt perspectivele filosofiei românești?*

Alexandru Surdu: Perspectivele filosofiei românești, în măsura în care aceasta face parte din domeniul culturii în genere, și respectiv al învățământului,

ține de condițiile acestora, condiții normale, firești, căci altfel ea poate fi interzisă etc., cum am spus-o de la început. Principial, în funcție de capacitățile cercetătorilor, ea ar putea să prolifereze. Se constată însă, mai ales din motive financiare, că filosofia se restrânge ca personal calificat, dar și ca instrucțiune, prin reducerea anilor de studii (de la 5 la 3, practic la 2 și jumătate) și, mai ales, prin dispariția disciplinelor filosofice din învățământul preuniversitar. Toate acestea, independent de modul în care este apreciată sau nu filosofia românească. Perspectivile într-un viitor mai îndepărtat sunt greu de făcut.

Lorena Păvălan Stuparu: *Trecând acum spre planul gândirii sociale și politice actuale, am dori să vă întrebăm care considerați că este valoarea metodologică a cuplului conceptual: conștiință etnică – conștiință civică? Care considerați că este ponderea lor în cadrul conștiinței naționale? Există o relație de complementaritate între cele două concepte? Cum apare acest cuplu în sfera noțiunii de conștiință europeană și, finalmente, în aceea de conștiință individuală? Credeți că în lumea actuală, conștiința individuală se poate „autoconstrui” dincolo de determinațiile naționale și politice (naționale sau globale)? Altfel spus, în lumea de azi, sau, poate, ontologic vorbind, dintotdeauna, conștiința individuală transcende atât componenta națională, cât și pe aceea europeană, sau asiatică, sau africană, sau australiană, sau americană? Aethicus Histricus este mai important ca filosof străromân de la Histria dobrogeană, sau ca filosof pur și simplu?*

Alexandru Surdu: Distincția dintre conștiința etnică și conștiința națională este operantă în statele multinaționale sau plurietnice și este de resortul disciplinelor social-politice. Dacă populația unei țări este de aceeași rasă și de aceeași naționalitate se ivesc totuși probleme de conviețuire culturală, religioasă, politică, profesională, stare socială etc., reglementabile prin legislație și justiție. Dacă statul este multinațional, situația devine, mai repede sau mai târziu, conflictuală, căci diferențierile sunt în toate domeniile menționate, la care se adaugă și cele lingvistice și psihice (temperamentale, de exemplu). În cazul raselor diferite și respectiv al popoarelor diferite sunt necesare legislații internaționale, tribunale internaționale etc.

Conștiința civică este reductibilă la respectarea legilor de către cetățenii unui stat, indiferent de etnie sau naționalitate. Lipsa conștiinței civice este penalizabilă juridic. Mai extins, conștiința civică presupune și respectarea tradițiilor, credințelor, opiniilor celorlalți cetățeni ai statului, cu excepția, firește, a tendințelor antistatale, declarate sau nu. Conștiința civică, în condiții de libertate, presupune și apărarea legalității și combaterea încălcării acesteia.

În condiții normale, conștiința etnică, respectiv națională, în statele naționale, trebuie să coincidă cu aceea civică, în afara situațiilor în care cetățenii, din anumite motive, nu mai sunt de acord cu legislația (totalitară, dictatorială, antinațională). În aceste condiții apare nesupunerea civică, apar protestele și pot fi declanșate revolte, revoluții, războaie civile.

În cadrul statelor multinaționale, populațiile cu o conștiință etnică diferită de cea națională sau contrară acesteia au tendința de încălcare a legislației statului în care trăiesc, ceea ce înseamnă că cele două tipuri de conștiință etnică și civică sunt opuse. Când conștiința etnică a unei populații, contrară conștiinței civice a statului în care trăiește, nu este numai diferită de conștiința națională a celorlalte

naționalități conlocuitoare, ci coincide cu conștiința națională a unei populații din altă țară, atunci se ajunge, mai repede sau mai târziu, la nesupunere civică etc., cu sau fără intervenția celeilalte țări, pentru obținerea unor privilegii, autonomii sau separații teritoriale.

Cam acestea ar fi relațiile dintre conștiința etnică, civică și națională, cu o mulțime de nuanțe în funcție de condițiile concret-istorice. Se înțelege că cele trei tipuri de conștiință sunt colective, referitoare la grupuri mari de oameni. S-ar putea vorbi și despre altele, sociale, politice, care au condus la răscoalele țărănești, greve muncitorești, intelectuale, studențești etc. Ceea ce nu înseamnă că nu există persoane a căror conștiință individuală să nu se identifice cu niciuna dintre acestea, sau chiar persoane care să participe la viața socială, chiar la mișcări sociale, fără scopuri (etnice, naționale, civice) conștientizate. Este mai greu de crezut însă că există persoane care să nu aibă nici măcar conștiința faptului că sunt africane sau asiatiche!

Orice personalitate poate să fie importantă, prin operă sau prin alte înfăptuiri, pe plan național sau internațional, cu nuanțe: numai pe plan național; și pe plan național și internațional; numai pe plan internațional, fără a fi revendicat de vreo națiune, este mai greu de crezut (venit din cosmos, să zicem).

Gabriela Tănăsescu: *Cum apreciați conceptul de „patriotism constituțional” pe care Jürgen Habermas îl folosește în abordarea problemei conștiinței în condițiile societății actuale? Considerați că ceea ce conceptualizează Habermas — anume forma de patriotism la care s-ar reduce tipul de raportare al celor aparținând minorităților etnice dintr-o țară sau din Uniunea Europeană — susține un sens funcțional-cetățenesc al conștiinței? Considerați că se poate vorbi adecvat de un sens funcțional al conștiinței individuale în epoca noastră, conferit de „asumarea patriotică” a prevederilor Constituției unei țări, care să prevaleze asupra sensului cultural și etnic al conștiinței individuale?*

Alexandru Surdu: Discuțiile utopice despre Statele Unite ale Europei și transpunerea unor concepte de uz nord-american în alte contexte, oricât de interesante ar fi, sunt lipsite de orice consistență. Moneda comună, cu avantaje foarte discutabile, nu înseamnă încă și renunțarea la culturile naționale, la limbile naționale, la granițe, la naționalitate, la tradiții etc., cum susțin multe persoane care se vor cu orice preț moderniste. Conceptul de „cetățean al unui continent”, al Europei, al Africii, al Asiei, și respectiv de patriotism continental, mai nou chiar de patriotism planetar, căci suntem „cetățenii” aceleiași planete, nu înseamnă altceva decât transpunerea ilicită a unor noțiuni cu sferă mult mai redusă la sfere cosmice: războaie între continente, între planete, între galaxii.

Unele restricții legislative sau, dimpotrivă, unele drepturi, care, oricum, sunt garantate (declarativ) de fiecare constituție națională, în statele moderne democratice, pot fi, și chiar au fost generalizate în forma unor constituții cvasiuniversale, ca drepturile omului. Aceasta nu înseamnă că, presupunând deja dispariția statelor naționale, ceea ce nu este cazul, putem să transferăm patriotismul (legat de o anumită patrie) la un fel de atașament față de vreo constituție, legislație, continent sau planetă. Realitatea este tocmai contrară, toate legislațiile internaționale sunt încălcate frecvent, ca și toate constituțiile. „Patrioții” acestor constituții, adoratorii lor sunt tocmai cei care le încălcă. Facem abstracție aici de fluctuațiile constituționale, care ar presupune și un fel de „migrație a patriotismului”,

funcțional, într-adevăr, adică în funcție de modul arbitrar în care se aplică (sau mai degrabă nu se aplică) orice constituție.

Lorena Păvălan Stuparu: *Acum am dori să vă întrebăm despre raportul dintre conștiința europeană și cetățenia europeană. Credeți că acestea două sunt constructe artificiale? Credeți că se poate vorbi cu sens despre un astfel de raport? Căci despre o cetățenie europeană se vorbește în termeni pozitivi, potrivit Tratatului de la Maastricht; dar în ce măsură sunt organice aceste concepte? Sigur că există o conștiință culturală, independentă de construcția politică, și sunt bine cunoscute reperele culturale ale conștiinței europene: filosofia clasică greacă, dreptul roman, religia creștină, arta renascentistă, revoluția științifică și cea culturală liberală a drepturilor omului și cetățeanului începând cu epoca modernă... Acum depinde la ce scenariu și la ce limbaj aderăm... Dar în legătură cu cetățenia europeană... rezervele față de cetățenia europeană, față de Tratat, ale cetățenilor din diferite țări europene occidentale, exprimă faptul că individul nu se regăsește în instituțiile europene, așa cum se regăsește în instituțiile statului?*

Alexandru Surdu: Neexistând nici conștiință și nici cetățenie europeană, se poate vorbi despre ele, ca și despre conștiința marțiană, orice ne trece prin minte, ca și despre conștiința culturală europeană, care, după enumerările d-voastră, ar fi o înșirare de fenomene culturale, unele strict naționale, din ultimele trei milenii, care, nici măcar spenglerian, n-au vreo legătură între ele. Ceea ce se poate face însă este tipărirea unor cărți de identitate, cu sau fără cip, independent de orice conștiință individuală, cu Europa, în loc de România, de exemplu. Ceea ce ne duce cu gândul la noțiunea, cu aplicații evidente, de „cetățean al Uniunii Sovietice“, sau, mai trist, la cetățenii români din Austro-Ungaria nevoiți să lupte împotriva cetățenilor din România. Cetățeniile statale, continentale, planetare etc. se acordă indiferent de conștiințele etnice, naționale sau individuale. Sunt multe alte acțiuni internaționale care s-au făcut și se fac, unele cu exterminări de populații, cu strămutări, cu epurări etnice etc., nu numai independent de orice tip de conștiință, ci chiar împotriva oricărei conștiințe.

Lorena Păvălan Stuparu: *În cartea Comentarii la rostirea filosofică, în subcapitolul ingenios intitulat „Devenirea întru ființă și revenirea dintru ființă“, afirmați că atât filosofia, cât și limba au fost tentate de a reduce totul la un singur termen, anume acela de „ființă“ — „a fi“. Care este, după părerea dumneavoastră, unicul termen la care reflecția asupra politicului și relațiilor internaționale ar putea reduce totul? Este posibil un astfel de termen? Sau înțelept ar fi să ne dorim ca un astfel de termen să nu fie cu puțință?*

Alexandru Surdu: Nici Noica și nici Heidegger n-au încercat să reducă totul la ființă, ci numai problemele ontologice (de la *to on*), prin evitarea neologismelor latinești (esență, substanță, existență). Uneori s-au făcut astfel de reduceri, a economiei politice la capital, de exemplu, sau a politicii la libertate. Aici este vorba de transpunerea disciplinelor filosofice în categorii fundamentale. Din perspectiva noastră pentadică, acestea sunt cinci: 1) pentru știință, adevărul; 2) pentru artă, frumosul; 3) pentru morală, binele; 4) pentru justiție, dreptatea și 5) pentru politică, libertatea.

Gabriela Tănăsescu: *Vă mulțumim mult, domnule academician, pentru amabilitatea cu care ne-ați oferit acest interviu. Răspunsurile dumneavoastră incitante ne determină să considerăm necesară continuarea dialogului și, de aceea, vă propunem o reîntâlnire asupra aceleiași teme.*